

УДК 37.015.31:796(477):[303.4»196»

Ткаченко А. В.

ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНА ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

А Дослідження фізкультурно-спортивної підготовки молоді в Україні другої половини ХХ століття потребує відповідного методологічного забезпечення. Специфіка проблеми обумовила номенклатуру наукових підходів і методів (загальнонаукові, історико-педагогічні тощо), визначення змісту джерельної бази та шляхів її верифікації, формулювання критеріїв періодизації.

Ключові слова: система фізкультурно-спортивної підготовки; методологія історико-педагогічних досліджень; джерелознавство; періодизація; педагогічна результативність; педагогічна біографістика; професіогенетичний підхід

Постановка проблеми. Національні олімпійські досягнення, масовість спортивного руху, загальний стан фізичної культури населення є головними позиціями у переліку складових спортивного статусу держави. Прямо чи опосередковано, створюючи міжнародний образ країни, вони завжди виступають вагомим чинником формування її авторитету у світі. При цьому всі здобутки в царині фізичного виховання і спорту завжди мають під собою певне інституціональне чи неформальне підґрунтя, чинники ефективності функціонування якого становлять неабиякий науковий інтерес. Центральними інституціональними елементами забезпечення спортивного статусу країни є державна система освіти, серед нормативних завдань якої фізична підготовка молоді посідає не останнє місце, а також розгалужена система фізкультурно-спортивних закладів і різного роду громадських об'єднань. Вважаємо, що особливо цінною на сучасному етапі пошуків суспільством своєї національної ідентичності є історія розвитку системи фізкультурно-спортивної підготовки молоді в Україні другої половини ХХ століття – доби безпрецедентних досягнень вітчизняного спорту, наймасовішого фізкультурного руху, найвищого рівня фізичної культури населення.

Проте дослідження названої проблеми потребує відповідного методологічного забезпечення – комплексу наукових підходів і методів, удосконаленню яких присвятили свої зусилля покоління представників історико-педагогічної науки.

Аналіз досліджень і публікацій. Методологія історії педагогіки і освіти нині представлена такими іменами, як Л. Березівська, М. Богуславський, Л. Ваховський, Н. Гупан, О. Джуринський, Н. Дічек, М. Євтух, С. Золотухіна, Н. Ничкало, Н. Побірченко,

А. Сбруєва, О. Сухомлинська та ін. Цими вченими окреслено предмет історико-педагогічної науки, сформульовані головні принципи та теоретичні підходи щодо його аналізу, запропоновані й апробовані комплекси загальних і часткових дослідницьких методів; окремим напрямом їхніх студій стало розроблення джерелознавчої проблематики.

У той же час існує низка наукових праць, у центрі уваги яких є історія вітчизняної фізкультурно-спортивної підготовки молоді й дорослих зазначеного періоду, передусім це роботи таких учених, як С. Бугрій, О. Вацеба і С. Степанюк, С. Козіброцький, В. Кулик, М. Новосьолов, І. Рошцін, Є. Чернова та ін.

Метою нашої статті є розкриття деяких ключових аспектів методологічної специфіки вивчення історії розвитку вітчизняної системи фізкультурно-спортивної підготовки дітей та молоді у другій половині ХХ століття.

Викладення основного матеріалу. Досягнення означеної мети має ґрунтуватися на визначенні специфіки піднятої проблеми з історико-педагогічної точки зору. На нашу думку, вона полягає в наступному: 1) процес, що розглядається, як відомо, далеко виходить за межі суто педагогічного явища, тому об'єктивне визначення його феноменологічної сутності потребує проміжної логічної ланки, якою, на наш погляд, виступає категорія контекстності. Таким чином, історія розвитку вітчизняної системи фізкультурно-спортивної підготовки молоді зазначеного періоду має розглядатися, крім освітнього, в таких контекстах: суспільному, фізкультурно-спортивному (з диференціацією на національний і міжнародний аспекти), політико-ідеологічному, медико-гігієнічному тощо. 2) Суто

освітня складова досліджуваного явища має аналізуватися в єдності декількох відносно самостійних процесів, що відбувалися на трьох базових рівнях фізкультурно-спортивної підготовки: навчальних закладів, позашкільних установ, громадських об'єднань. 3) Політико-ідеологічна своєрідність охоплюваного дослідження періоду – ще один важливий чинник специфічності розвитку вітчизняної системи фізкультурно-спортивної підготовки як історико-педагогічного феномену. Хоча роль партійного контролю в сфері радянського спорту як і раніше є предметом надзвичайно суперечливих оцінок, проте не можемо не визнавати його відповідальності як за здобуті тоді перемоги, так і за отримані поразки.

У нашому дослідженні методологічних основ вивчення процесу розвитку системи фізкультурно-спортивної підготовки зупинимось лише на декількох важливих з нашої точки зору аспектах його інструментального забезпечення: дослідницьких підходах і методах, джерелознавстві та періодизації.

Підходи і методи дослідження. На нашу думку, немає обґрунтованих причин вважати специфіку фізкультурно-спортивної сфери достатньою підставою обмеження номенклатури історико-педагогічних методів, придатних для вивчення її як об'єкту історичного розвитку. Навпаки, застосування тих чи інших методологічних підходів дає можливість представити предмет нашого дослідження у максимальній феноменологічній складності, повноті й об'єктивності. Ті групи методів, що традиційно застосовуються в процесі пізнання еволюції більш теоретично зорієнтованих компонентів освіти, у випадку фізичного виховання здатні відкрити деякі латентні грані його сутності, створюючи іноді в результаті цього новий, парадоксальний дослідницький об'єкт. У той же час у кожній галузі науки серед широкого розмаїття дослідницьких підходів і методів існує певний універсальний компонент, необхідний мінімум, з якого починається і яким контролюється будь-який процес пізнання.

Історія педагогіки як галузь знання також має у своєму арсеналі низку універсальних міждисциплінарних наукових підходів, серед яких особливо часто використовуються системний і хронологічний або інтегрований *системно-хронологічний підхід*. У цьому контексті розвиток вітчизняної системи фізкультурно-спортивної підготовки має розглядатися як *неперервний, полісистемний, стадіальний, детермінований суспільними перетвореннями процес послідовних трансформацій цілей, змісту, методів й організаційних засад фізичного виховання та спортивної підготовки молоді*.

Методологічним продовженням зазначених наукових підходів у процесі опрацювання історико-педагогічної проблематики є комплекс теоретичних методів: *загальнонаукових* (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення тощо) та власно *історико-педагогічних* (ретроспективний, логіко-системний, конструктивно-генетичний, історико-структурний, хронологічно-структурний, історико-компаратив-

істський або зіставно-порівняльний тощо). Наприклад, *історико-структурний* і *конструктивно-генетичний* методи дозволяють обґрунтовано й логічно виокремити структурні елементи цілісного процесу розвитку системи фізкультурно-спортивної підготовки, тобто визначити та описати окремі його етапи, окреслити їхні хронологічні межі, проаналізувати процесуальну та змістовну специфіку. Зіставно-порівняльний (або *історико-компаративістський*) метод допоможе на основі зіставлення та порівняння між собою окремих етапів загального процесу розвитку системи фізкультурно-спортивної підготовки встановити прогрес і регрес різних явищ і дозволить сформулювати відповідні висновки. Специфіка тематики й об'єкту історико-педагогічних досліджень сприяє постійному розвитку методологічного інструментарію. Поряд із апробованими багаторічним досвідом способами дослідження історичних явищ наукова практика постійно продукує та застосовує новіші й прогресивніші.

Наголошуємо на тому, що освіта рухається конкретними людьми, цілеспрямованими зусиллями багатьох учителів, вихователів, викладачів, наставників, тренерів, керівників. Саме професійне обличчя цих діячів урешті-решт визначає характер того педагогічного продукту, якій отримує суспільство. Саме тому олюднення процесу розвитку фізичної культури, її педагогічна персоніфікація повинні виступати не менш обов'язковим елементом історико-освітньої методології, ніж традиційні й апробовані. Останніми роками все гучніше заявляє про себе у вітчизняній науці новий окремий напрям історико-педагогічних студій – *педагогічна біографістика*. За словами відомого історика освіти Н. Дічек, педагогічну біографістику можна розглядати як галузь науки, об'єктом якої є особа педагога (освітнього діяча, вчителя, суспільно-культурного діяча, вченого, керівника освіти тощо) як явище історії в її різноманітних зв'язках із суспільством і часом, у її духовному розвитку, діяльнісних проявах в освітньо-виховному просторі [2; 3, с. 323–324].

Той відбиток, який залишає індивідуальна конфігурація професійної майстерності педагога на головних, іноді доволі віддалених результатах освітнього процесу, може виступати окремим дослідницьким об'єктом. Тут нам у нагоді може стати науковий інструментарій запропонованого нами *професіогенетичного підходу* в педагогічній біографістиці [5].

Цілком логічно виглядає, також, теза, що статистично значущі зміни показників спортивних досягнень є головним і одним із кінцевих показників ефективності конкретних напрямів фізкультурно-спортивної підготовки, проте часто спостерігаємо «процесну» зорієнтованість наукових пошуків, коли увага дослідника сконцентрована не на результативності методу, а на визначенні його відповідності певним педагогічним стереотипам.

Тому *вивчення міри результативності окремих форм організованого процесу фізичного виховання* – не менш ефективний і тому надзвичайно перспективний метод у методологічному арсеналі

історико-педагогічного вивчення зазначеного феномену. Саме за віддаленими результатами педагогічної дії, як нам здається, необхідно діагностувати базові, параметральні її характеристики. І цей пункт програми історико-педагогічного дослідження, іноді обійдений увагою учених, має вважатися одним із центральних і, відповідно, нормативних її складових.

Джерелознавство. Інформаційним ресурсом, своєрідним фундаментом будь-якого історико-педагогічного дослідження виступає його джерельна база – сукупність різного роду опублікованих і неопублікованих документів.

У нашому випадку це такі групи джерел:

1. Закони, підзаконні акти, урядові та партійні постанови, накази Міністерства освіти з питань розвитку фізкультури і спорту в Україні, а також програми і положення з фізичного виховання учнів і студентів. Подібні документи містяться у збірниках нормативних актів, постанов уряду, матеріалах з'їздів КПРС і КПУ, окремих виданнях та центральних друкованих органах. Прикладом цих джерел є такі видання: «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР», «Керівні матеріали про школу», «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР», «Всесоюзний фізкультурний комплекс «Готовий до праці та оборони СРСР» (ГПО)», «Положення і програми з фізичної культури», «Програма. Фізичне виховання студентів вищих навчальних закладів», «Державна національна програма «Освіта: Україна XXI ст.», «Державна програма розвитку фізичної культури і спорту в Україні» тощо. Найважливішими законодавчими актами другої половини ХХ століття у контексті нашої теми були: «Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), «Про заходи подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1966), «Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (1994).

2. Монографічні дослідження, дисертаційні роботи та публікації в наукових часописах, збірниках наукових праць зі спортивної і фізкультурної тематики. Серед монографічної літератури відмітимо праці таких науковців, як О. Вацеба (1997), Б. Ведмеденко (1993), В. Кулик (1971), В. Платонов (1987), А. Скрипник (1989), С. Степанюк і О. Вацеба (2003), Б. Шиян і В. Папуша (2000) та ін. Авторами відповідних дисертаційних робіт є: М. Гонжа (1976), М. Гошко (1980), С. Козіброцький (2002), Т. Кравчук (2004), А. Кухтій (2002), С. Нікітенко (2010), О. Проніков (2014), І. Рошчін (2016), В. Русін (1976), І. Рядинська (2008), Л. Сергієнко (1993), С. Степанюк (2003), Б. Трофим'як (1973), І. Чемакін (1959) та ін.

3. Навчально-методичні видання з питань викладання фізичної культури – численні навчальні та навчально-методичні посібники, методичні рекомендації, типові навчальні програми, збірки науково-методичних робіт, довідники для учителів, викладачів, тренерів, студентів та ін. Серед них відмітимо «Довідник фізкультурного працівника» (1971), «Правові основи організації та управління

фізичною культурою, спортом і туризмом в Україні» (М. Олійник, А. Скрипник, 2000), «Історія фізичної культури і спорту» (М. Солопчук, 2001), «Історія фізичної культури» (С. Філь, О. Худолій, Г. Малка, 2003), а також роботи О. Маковецького, В. Матяжова, Г. Пастушенко та ін.

4. Матеріали наукових і науково-практичних конференцій, різного роду форумів, нарад і семінарів, присвячених розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні, організації масових фізкультурних заходів, методиці навчання фізичної культури та викладання спортивних дисциплін у навчальних закладах, залученню молоді до занять фізкультурою і спортом тощо.

5. Навчально-методична документація середніх, середніх-спеціальних і вищих навчальних закладів, дитячо-юнацьких спортивних шкіл (навчальні плани, навчальні і робочі програми та інші документи навчально-методичного забезпечення).

6. Адміністративна, кадрова, фінансова, господарська та інша документація вітчизняних органів управління фізичною культурою і спортом, навчальних, фізкультурно-спортивних закладів, громадських об'єднань. Головним сховищем такої документації є Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО, фонд 166 «Міністерство освіти України»), а також усі без виключення обласні архівні установи.

7. Матеріали ЗМІ, що висвітлювали важливі події спортивного життя країни чи окремих її регіонів, населених пунктів.

8. Мемуари відомих фізкультурників, спортсменів та організаторів спорту, епістолярії видатних діячів у царині спорту й спортивної педагогіки тощо.

Об'єктивна оцінка джерел, їхня наукова верифікація потребують застосування такого розповсюдженого в історичних дослідженнях підходу, як *джерелознавча критика*. Радянське джерелознавство, як відомо, обмежувало коло документів, що мають піддаватися обов'язковій процедурі джерелознавчої критики, залишаючи поза ним, наприклад, постанови керівних органів комуністичної партії, праці класиків марксизму та інші ідеологічні документи. У нашій же історичній науці панує цілком слушна думка, що об'єктом наукової джерелознавчої критики мають бути всі без виключення види джерел [1, с. 40].

Джерелознавча критика є складною теоретичною процедурою, що включає комплекс загальнонаукових і загальноісторичних методів. Головні серед них – *джерелознавчий аналіз і джерелознавчий синтез* [1, с. 40; 4].

У процесі дослідження фізкультурно-спортивної тематики радянської доби особливої актуальності джерелознавча критика набуває з огляду саме на те, що автори документів цього періоду із суто ідеологічних причин були схильні прикрашати реальний стан фізичної та спортивної активності «будівників комунізму», відстоювали монополію на провідну роль у забезпеченні високого національного спортивного рейтингу керівних органів і лідерів комуністичної партії. Крім того, не може

вважатися цілком достовірним джерелом різного роду звітна документація, автори якої, прагнучи зберегти або покращити власну професійну репутацію в очах керівництва, іноді значно поліпшували показники спортивних досягнень, завищували результати організації фізкультурно-масової роботи у підвідомчих структурах.

Відповідно до тематики нашої статті *аналітична критика* повинна мати такі обов'язкові елементи: а) визначення зовнішніх особливостей історичного джерела, доведення його автентичності, прочитання тексту документу, встановлення його авторства, часу й місця написання, обставин і мотивів походження; б) інтерпретація тексту; в) визначення вірогідності джерела, його надійності та наукової значущості. *Синтетична критика* історичного джерела має своїм завданням на основі критичного аналізу сукупності джерел сформулювати їхній комплекс, який дозволить отримати науково перевірені факти з досліджуваної проблеми [1, с. 40; 4, с. 143–159].

Періодизація. Визначальним чинником розвитку педагогічних явищ завжди виступає соціокультурна реальність у всіх своїх численних проявах. Саме ця реальність детермінує не лише сутнісний зміст освіти, її пріоритети, цінності, ідеологію, цілі, але й зумовлює певну дискретність процесу її існування – обумовлює етапи і періоди, їх характер, відносну парціальність та «автаркічність», самотність, послідовність і тривалість. Один із аспектів соціокультурного середовища завжди виступав домінуючою передумовою якісних змін у процесі розвитку фізкультурно-спортивної підготовки – це суспільний запит щодо характеру, спрямованості та рівня фізичного вдосконалення молоді. Нагальні потреби суспільства, його культурно-історичне самоусвідомлення та, з рештою, ідеологічна ментальність не могли не впливати на стан такої важливої сфери соціального буття, як фізична культура і спорт. Тож зміст цього соціального замовлення, його масштаб й еволюція мають виступати головними критеріями періодизації розвитку фізичної культури як навчальної дисципліни.

Ткаченко А. В. Фізкультурно-спортивна підготовка молоді в Україні другої половини ХХ століття як об'єкт історико-педагогічного дослідження.

А *Исследование физкультурно-спортивной подготовки молодежи в Украине второй половины ХХ века требует соответствующего методологического обеспечения. Специфика проблемы обусловила номенклатуру научных подходов и методов (общенаучные, историко-педагогические и т. д.), определение содержания базы источников и путей её верификации, формулирование критериев периодизации.*

Ключевые слова: система физкультурно-спортивной подготовки; методология историко-педагогических исследований; источниковедение; периодизация; педагогическая результативность; педагогическая биографистика; профессионально-генетический подход

Thachenko A. V. Physical cultural and sports young people training in Ukraine in the second half of XX century as an object of the historic-pedagogical analysis.

S *The analysis of physical culture and sports young people training in Ukraine in the second half of XX century needs appropriate methodological supply. The peculiarity of problem caused nomenclature of scientific approaches and methods (general scientific, historic-pedagogical, etc.), determination of the content of source base and ways of its quality, formulation of measures of periodization.*

Key words: the system of physical culture and sports training; the methodology of historic-pedagogical analysis; source study; periodization; pedagogical progress; pedagogical biographology; professional-genetic approach

Конкретними формами, у яких реалізується запит суспільства в сфері фізичної культури, і які, відповідно, дають досліднику необхідні підстави для наукової періодизації, є зміна державної політики в означеній сфері, еволюція суспільної свідомості, розвиток науки й освітніх інституцій, трансформація зовнішніх чинників, навіть соціально-економічна динаміка країни.

Висновки. Таким чином, вивчення процесу розвитку фізкультурно-спортивної підготовки молоді в Україні другої половини минулого століття є актуальним, проте доволі складним напрямом досліджень, специфіка якого передбачає процедуру відповідної адаптації багатьох традиційних аспектів загальної та історико-педагогічної методології. Вказана специфіка досліджуваного явища, що полягає передусім у його багатоконтекстності, освітній полісистемності та політико-ідеологічній детермінованості, обумовила номенклатуру наукових підходів і методів його вивчення (загальнонаукові, історико-педагогічні, педагогічної біографістики, професіогенетичний тощо), визначення змісту і шляхів верифікації джерельної бази (джерелознавчий аналіз та джерелознавчий синтез), формулювання критеріїв періодизації (зміна державної політики, еволюція суспільної свідомості, розвиток науки і освітніх інституцій, трансформація зовнішніх чинників, соціально-економічна динаміка країни). Представлений інструментарій може бути використаний для дослідження аналогічної історико-педагогічної проблематики, а також для аналізу розвитку фізкультурно-спортивної підготовки молоді України в інші історичні періоди.

Список використаних джерел

1. Березівська, Л. Основні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія / Лариса Березівська // Шлях освіти. – 2010. – № 1. – С. 37–42.
2. Дічек, Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки / Наталія Дічек // Шлях освіти. – 2001. – № 4. – С. 15–19.
3. Дічек, Н. П. Спадщина А. С. Макаренка у контексті світового історико-педагогічного процесу ХХ ст. (на матеріалах англійських джерел): дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 / Дічек Наталія Петрівна. – Київ, 2005. – 440 с.
4. Калакура, Я. С. Історичне джерелознавство / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов, С. Ф. Павелко, М. Г. Палієнко. – Київ : Либідь, 2002. – 486 с.
5. Ткаченко, А. В. Професіогенетичний підхід у педагогічній біографістиці (на прикладі аналізу творчої спадщини А. С. Макаренка) / А. В. Ткаченко // Імідж сучасного педагога. – 2011. – № 3 (112). – С. 43–46.